

Janusz A. Ostrowski

DEMOS I GENIUS POPULI ROMANI W SZTUCE ANTYCZNEJ

Dwie wielkie wojny toczone przez Greków — na początku i przy końcu V w. p.n.e., oraz niebawem rozwój dramaturgii w tym samym stuleciu stały się przyczynami wprowadzenia na stałe do literatury i sztuki personifikacji. Występują one wprawdzie już sporadycznie u Homera i Hezjoda oraz u liryków i elegików tworzących w VII i VI w. p.n.e., ale dopiero dramaturdzy odczuli konieczność oddania w skrótowej, nieopisowej formie stanów emocjonalnych bohaterów czy przedstawienia pewnych abstrakcyjnych, niejednokrotnie bardzo subtelnych pojęć¹.

Z kolei zwycięstwo w wojnach perskich zaowocowało m.in. stworzeniem personifi-

---

¹ Spośród obszernej literatury dotyczącej pojawienia się personifikacji jak również ich pojmowania przez Greków (uosobienie czy bóstwo?) warto zacytować encyklopedyczne opracowania, m.in.: L. Deubner, *Personifikationen abstrakter Begriffe*, [w:] W.H. Roscher, *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* (cyt. dalej Roscher, *ML*), III, 2, 1897—1903, s. 2068—2165; F. Stössl, *Personifikation*, [w:] A. Pauly, G. Wissowa, *Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft* (cyt. dalej *RE*), XIX, 1, 1937, s. 1042—1058; H. Sichtermann, W. Köhler, *Personificazione*, [w:] *Enciclopedia dell' Arte Antica* (cyt. dalej *EAA*), VI, 1965, s. 77—83; W. Green Chase, *Personifications*, [w:] *The Oxford Classical Dictionary*, 1961, s. 669—671. Należy tu także odnotować niektóre opracowania monograficzne, m.in.: L. Petersen, *Zur Geschichte der Personifikationen in griechischen Dichtung und bildender Kunst*, Würzburg 1939; K. Reihardt, *Personifikation und Allegorie*, [w:] *Vermächtniss der Antike*, Getynga 1960 (2 wyd.), s. 70—140; T.B.L. Webster, *Personification as a Mode of Greek Thought*, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 17, 1954, s. 10—21; F.W. Hamdorf, *Griechische Kultpersonifikationen der vorhellenistischen Zeit*, Moguncja 1964. W polskiej literaturze archeologicznej kwestie te omawia m.in. J.A. Ostrowski, *Personifikacje prowincji w sztuce rzymskiej*, Kraków 1985 (zwłaszcza s. 11—42).

kacji Hellady i Azji, występujących w *Persach* Ajschylosa (v. 191 nn.)². Uosobienie Hellady pojawia się także w sztukach pięknych, o czym świadczy przekaz Pauzania-sza (V, 11,5), piszącego o malowidle Panajnosa umieszczonym na ogrodzeniu posągu Zeusa Olimpijskiego wykonanego przez Fidiasza. Artysta jako towarzyszkę Hellady przedstawił personifikację wyspy Salaminy, miejsca wślawionego spektakularnym zwycięstwem floty greckiej. Od tego też czasu personifikacje greckich polis, występujące często w towarzystwie bóstw czy uosobień Cnoty (Arete), wchodzą na stałe do repertuaru sztuki greckiej. Na ich rozwój wpłynęła również, kończąca to stulecie, bratobójcza wojna peloponeska, a w następnym wieku wojny z Macedonią Filipa II.

Wojna peloponeska przyczyniła się również do pojawienia się nowej personifikacji, jaką było uosobienie Ludu — Demosu³. Fragment *Rycerzy* Arystofanesa (v. 1112—1120) wystawionych w 424 r. p.n.e., a więc w ósmym roku tejże wojny, jest najstarszym tekstem literackim, w którym występuje ta postać. Oczywiście, jak przystało na szydzącego z wszystkich i z wszystkiego komediopisarza, ma ona cechy karykaturalne, ale przecież ówczesna demokracja ateńska daleka była od ideału. Demosem w komedii włada Paflagończyk (Kleon), a służą mu dwaj niewolnicy (Demostenes i Nikiasz).

Tekst Arystofanesa jest naturalnie przejawem ostrej walki politycznej toczącej się w Atenach w trakcie tej nieszczęsnej wojny, tak jak wcześniej u Ajschylosa Hella-da była przejawem dumy ze zwycięstwa nad Persami. Od samego więc momentu pojawienia się, personifikacje krain greckich, czy zamieszkującego je Ludu, miały charakter ściśle propagandowy. Taką też funkcję (w zdecydowanej większości) pełniły w sztuce hellenistycznej, a potem i w rzymskiej, wyobrażając zwycięską Helladę czy Romę i ujarzmionych barbarzyńców, czy podległe Rzymowi prowincje⁴.

W trakcie trwania wojny peloponeskiej słynny malarz Parraszos „namalował Lud ateński, w genialny sposób zawierając w obrazie wszystkie jego cechy; uwydatnił bowiem zmienność, popędliwość, niesprawiedliwość i niestałość, a równocześnie ustepliwość, łaskawość, wyniosłość i pokorę, straszliwość i tchórzliwość” (Pliniusz,

² Być może Hellada i Azja występowały już wcześniej, w niezachowanych *Persach* Frynichosa. Odbiciem w sztuce któregoś z tych dramatów jest tzw. Waza Persów (Dariusza) z 2 poł. IV w. p.n.e., przechowywana w Muzeum Narodowym w Neapolu. W centralnym polu siedzi na tronie Dariusz, a w pobliżu widnieją dwie, opatrzone inskrypcjami kobiety, uosabiające te krainy. Por. *EAA*, III, s.v. *Dario Pittore*, il. 15—16; C. Anti, *Il vaso di Dario e i Persiani di Frinico*, *Archeologia Classica*, 4, 1952, s. 23 nn.; M. Schmidt, *Der Dareiosmaler und sein Umkreis*, Münster 1960, *Orbis Antiquus* 15; J.A. Ostrowski, *Personifikacje...*, s. 38.

³ Kult Demosu został wprowadzony już w V w. p.n.e., choć pewniejsze dane o nim posiadamy dopiero z IV w. p.n.e. (liczne inskrypcje, m.in. *Inscriptiones Graecae* (cyt. dalej *IG*), II, 605. 466,5. 486,6; *IG*, III, 265. 661. 1317). Koło Hefajstejonu w Atenach wznosiła się świątynia Demosu (*IG*, II,3, 1655). O najstarszych przejawach kultu Demosu w Atenach pisze szczegółowo U. Kron, *Demos, Pnyx und Nymphenhügel*, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung* (cyt. dalej *AM*), 94, 1979, s. 49—75. Kult Demosu często był łączony z kultem Charyt, o czym świadczy m.in. przekaz Demostenesa (*O wieńcu*, 92) piszącego o ołtarzu, który mieszkańcy Chersonezu wzniesli Charytom i Demosowi. Znacznie później Józef Flawiusz (*Starożytności żydowskie*, XIV, 8,5) wzmiankuje świątynię Demosu i Charyt wzniesioną przez Hirkana, arcykapłana żydowskiego.

⁴ Problemy te szerzej omawia w literaturze polskiej J.A. Ostrowski, *Personifikacje...*; tenże, *Les personifications des provinces dans l'art romain*, Warszawa 1990.

XXXV, 60; przekład Ireny i Tadeusza Zawadzkich). W następnym stuleciu postać Demosu na trwałe zadomowiła się w sztuce greckiej. Przykładowo można tu wymienić znane z tekstów antycznych malowidła wykonane przez Eufranora w ateńskiej Stoa Zeusa Eleutheriosa, ukazujące Tezeusza stojącego między Demosem a Demokracją (Pauzaniasz, I, 3,3; Pliniusz, XXXIV, 78 i XXXV, 128). Jak pisze Pliniusz (XXXIV, 78), Eufranor był także twórcą grupy rzeźbiarskiej przedstawiającej nadnaturalnej wielkości posągi Hellas i Arete. Posąg Leocharesa wyobrażający Zeusa i Demos ustawiono w Pireusie (Pauzaniasz, I, 1,3), a posąg Demosu dłuta Lyzona znajdował się w ateńskim Buleuterionie (Pauzaniasz, I, 3,5). Postać ta była też czczona w Sparcie, o czym świadczy również tekst Pauzaniusza (III, 11,10), piszącego o posągu Demosu stojącym na agorze tego miasta. W 2 poł. IV w. p.n.e., w okresie wzrastającej hegemonii Filipa II Macedońskiego, powstała wysoka na 16 łokci grupa wyobrażająca Demos ateński wieńczony przez Demosy Bizancjum i Peryntu (Demostenes, *O wieńcu*, 91), pozostająca w ścisłym związku z wydarzeniami 340 r. p.n.e. Na przełomie IV i III w. p.n.e. syn znanego malarza Pauzjasza, Arystolaos z Sykionu, przedstawił Arete i Demos ateński (Pliniusz, XXXV, 137). Z fundacji Hierona II Młodszego i jego syna Gelona, którzy po wielkim trzęsieniu ziemi w 225/224 r. p.n.e. (kiedy to runął słynny Kolos Rodyjski) wspomogli mieszkańców Rodos, „ustawiono dwa posągi w bazarze Rodyjczyków, mianowicie Lud Rodyjczyków wieńczony przez Lud Syrakuz” (Polibiusz, V, 88; przekład Seweryna Hammera).

Wszystkie wspomniane dzieła znamy jedynie z przekazów literackich, lecz o tym jak przedstawiano Demos w sztuce świadczy cała seria reliefów zdobiących dekrety państwowe lub traktaty zawarte między Atenami a poszczególnymi polis⁵. Najstarszy znany pochodzi z 412/411 r. p.n.e., a więc z czasów wojny peloponeskiej, najmłodszy z lat 314—306 p.n.e., czyli z okresu walk między diadochami.

Schemat takiego dekretu niemal zawsze jest jednakowy. W dolnej części płyty znajduje się wryty tekst uchwały, w górnej zaś, we wgłębionym polu, jest umieszczona dekoracja figuralna. Demos ukazany jako brodaty mężczyzna o nagim torsie, prawie zawsze siedzi, spoglądając na stojące przed nim postacie. Na niektórych dekretach w identycznej pozie widnieje Zeus⁶ i nie można się oprzeć wrażeniu, że postać boga była inspirowana zarówno przez wizerunki siedzących bogów na Fryzie Partenonskim, jak i przede wszystkim na Zeusie Olimpijskim Fidiasza. Niewątpliwie sposób przedstawiania Ojca bogów i ludzi oddziałał na pełne majestatu wyobrażenia Demosu.

Relief na dekrecie z 376/375 r. p.n.e., zawierającym tekst traktatu między Atenami a Korkyrą, przedstawia Demos ateński siedzący w lewym rogu. Przed nim stoi

⁵ Reliefy te omawiają m.in.: R. Schöne, *Griechische Reliefs*, Lipsk 1872; R. Binneboessel, *Studien zu den attischen Urkundenreliefs der 5. und 4. Jahrhunderts*, Lipsk 1932; M. Meyer, *Die griechischen Urkundenreliefs*, Berlin 1989, AM, 13 Beiheft. Wspomina je także (lecz nie wszystkie) F.W. Hamdorf, *Griechische Kultpersonifikationen...*, s. 30—32, 93—94. W literaturze polskiej wzmiankuje je M.L. Bernhard, *Sztuka grecka IV w. p.n.e.*, Warszawa 1974 (I wyd.), s. 450—453.

⁶ M.in. na reliefie w Muzeum Narodowym w Atenach, datowanym na 362/361 r. p.n.e. Traktat ten dotyczy układu między Atenami i miastami Peloponezu, symbolizowanymi przez pojedynczą postać kobietą. Por. M. Meyer, *Die griechischen...*, s. 282, nr A 58, tabl. 17,2, dopatruje się w tych osobach Zeusa, Atenę i Herę. M.L. Bernhard, *Sztuka grecka IV w. p.n.e.*, s. 451, pisze o Demosie, Arkadii i Atenie.

1. Dekret ateński z 376/375 r. p.n.e. Ateny, Muzeum Narodowe (wg Meyer, *Die griechischen...*, tabl. 16,2)

kobieta w peplosie uosabiająca Korcyrę, a z prawej stoi Atena⁷ (ryc. 1). Bogini ta, jako patronka Aten, jest niemal nieodłącznym elementem attyckich dekretów⁸. Czasami pojawia się jeszcze inne bóstwo, jak np. Artemida — patronka Neapolis, ukazana na dekrecie z 360 r. p.n.e., zawierającym tekst traktatu między Atenami a tym miastem trackim⁹. Niekiedy obok Demosu występują inne postacie — personifikacje abstrakcyjnych pojęć związanych z systemem rządów czy formą administracji, np.

⁷ Relief znajduje się w Muzeum Narodowym w Atenach. Por. Binneboessel, *Studien...*, nr 34; Hamdorf, *Griechische Kultpersonifikationen...*, s. 94, nr 254 e.; Bernhard, *Sztuka grecka IV w. p.n.e.*, s. 450, il. 85. Badacze ci datują go na 375/374 r. p.n.e. Natomiast Meyer, *Die griechischen...*, s. 280, nr A 51, tabl. 16,2, podaje przyjętą w tym artykule datę.

⁸ M.in. relief w Muzeum Narodowym w Atenach z 398/397 r. p.n.e. Por. Binneboessel, *Studien...*, nr 24; Hamdorf, *Griechische Kultpersonifikationen...*, s. 94, nr 245 b.; Meyer, *Die griechischen...*, s. 275, nr A 36, tabl. 11, 1.; Relief w Luwrze z 410/409 r. p.n.e. Por. Binneboessel, *Studien...*, nr 14; Hamdorf, *Griechische Kultpersonifikationen...*, s. 94, nr 254 a.; Meyer, *Die griechischen...*, s. 270, nr A 16.

⁹ Relief w Muzeum Narodowym w Atenach. Por. Binneboessel, *Studien...*, nr 40; Meyer, *Die griechischen...*, s. 284—285, nr A 68, tabl. 22, 1; *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* (cyt. dalej LIMC), II, 1984, s. 678, nr 734, s.v. Artemis.

2. Relief attycki z 333/332 r. p.n.e. Ateny, Muzeum Narodowe (wg Meyer, *Die griechischen...*, tabl. 35,2)

Demokracja (ryc. 2)¹⁰, Boulé — personifikacja Rady miejskiej (ryc. 3)¹¹ czy Eutaksja — uosobienie Ładu, Porządku społecznego¹². Często Demos występuje na reliefach honoryfikacyjnych, upamiętniających zasłużonych obywateli. Na reliefie z lat 322—318 p.n.e., honoryfikującym Eufanora z Sykionu (ryc. 4), postaci stojącego Demosu, „który przybiera postawę niemal pana domu witającego gości”¹³, oraz Ateny są znacznie większe niż bohatera dekretu i towarzyszącego mu chłopca trzymającego

¹⁰ Relief w Muzeum Agory w Atenach z 337/336 r. p.n.e., Por. Hamdorf, *Griechische Kultpersonifikationen...*, s. 94, nr 254 k.; Meyer, *Die griechischen...*, s. 293, nr A 97, tabl. 30,2.; Bernhard, *Sztuka grecka IV w. p.n.e.*, s. 452, il. 283.

¹¹ Relief w Muzeum Narodowym w Atenach z 323/322 r. p.n.e. Por. Binneboessel, *Studien...*, nr 67; Hamdorf, *Griechische Kultpersonifikationen...*, s. 94, nr 254 n.; Meyer, *Die griechischen...*, s. 300—301, nr A 125, tabl. 35, 2 (Boulé lub Fokida).

¹² Relief w Muzeum Narodowym w Atenach z 320—310 r. p.n.e. Por. Binneboessel, *Studien...*, nr 64; Hamdorf, *Griechische Kultpersonifikationen...*, s. 94, nr 254 m.; Meyer, *Die griechischen...*, s. 306, nr A 142, tabl. 42,1 (Demos i bóstwo kobiece).

¹³ Bernhard, *Sztuka grecka IV w. p.n.e.*, s. 452.

3. Relief attycki z 320—310 r. p.n.e. Ateny, Muzeum Narodowe (wg Roscher, ML, III, szp. 2123)

konia¹⁴. Niejednokrotnie Demos wieńczy zasłużonego obywatela, dzięki czemu zostaje on odpowiednio uhonorowany¹⁵.

Wybrane przykładowo reliefy potwierdzają fakt, że pojęcie Demosu w Grecji, a zwłaszcza w Atenach (wbrew szyderstwom Arystofanesa), było traktowane z całą powagą, a co więcej, był on bóstwem mającym świątynię, ołtarze i kapłanów. Zanik tego typu wizerunków kończy się wraz z upadkiem demokracji w Grecji i pojawieniem się rządów sprawowanych przez władców hellenistycznych. Wydaje się też, że Demos uosabiał pewną formę rządów charakteryzujących się względną stabilizacją społeczeństwa, a jego miejsce w okresie hellenistycznym zajęło uosobienie kapryśnego Losu — Tyche, którego wizerunki są niezwykle popularne na całym Wschodzie greckim, a które później jest kojarzone z rzymską Fortuną. Ten kapryśny Los decy-

¹⁴ Relief w Muzeum Narodowym w Atenach z 318—317 r. p.n.e. Por. Binneboessel, *Studien...*, nr 68; Hamdorf, *Griechische Kultpersonifikationen...*, s. 94, nr 294 c.; Meyer, *Die griechischen...*, s. 303, nr A 134, tabl. 39, 1; Bernhard, *Sztuka grecka IV w. p.n.e.*, s. 452, il. 285 (ok. 320 r. p.n.e.).

¹⁵ Reliefy w Muzeum Narodowym w Atenach; por. Hamdorf, *Griechische Kultpersonifikationen...*, s. 94, nr 254 g, p, r.

4. Relief honoryfikacyjny Eufanora. Ateny, Muzeum Narodowe (wg Meyer, *Die griechischen...*, tabl. 39,1)

dował o trwaniu państw Lagidów, Seleucydów, Antygonidów i warunkach życia zamieszkujących je ludów.

Jest dość charakterystyczne, że w cywilizacji rzymskiej, w której tak wielką rolę odgrywał kult wszelkich Geniuszów¹⁶, dość późno, bo dopiero przy końcu III w. p.n.e., pojawia się pojęcie *Genius Populi Romani*. Najstarsza wzmianka literacka wspomina go przy okazji wydarzeń 218 r. p.n.e. (Liwiusz, XXI, 62,9), co oczywiście nie wyklucza faktu, że mógł on odbierać kult już wcześniej. Późniejsze źródło (Dion Kasjusz, XLVII, 2,3 i L, 8,2) podaje, że *Genius Populi Romani* miał swą świątynię na Forum Romanum, koło świątyni Concordii, co zdaje się wskazywać, że kult istniał już co najmniej w trakcie III w. p.n.e. Wydaje się, że dopiero wojny punickie toczony w tymże stuleciu przyczyniły się do wykształcenia się tegoż pojęcia i powstania poczucia wspólnoty narodowej.

Uosobienia *Genius Populi Romani* są jeszcze późniejsze. Dość problematyczna (i obecnie krytykowana) jest teza, widząca jego personifikację w postaci młodzieńca

¹⁶ Por. W.F. Otto, *RE*, VII, 1912, s. 1155 nn., s.v. *Genius*; H. Birt, [w:] Roscher, *ML*, I, s. 1613 nn.; W. Fuchs, *EAA*, III, 1960, s. 810—816, s.v. *Genio*; E. Rink, *Die bildlichen Darstellungen des römischen Genius*, Giessen 1933; H. Kunckel, *Der römische Genius*, Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung (cyt. dalej RM) 20 Ergänzungsheft, 1974.

5. Moneta C. Korneliusza Lentulusa z 76—74 r. p.n.e. (wg Kunckel, *Römische Genius...*, tabl. 1,1)

w terakotowej grupie zdobiącej przyczółek świątyni w Luni, pochodzącej z II w. p.n.e.¹⁷

Pierwsze pewne personifikacje Geniusza Ludu Rzymskiego pojawiają się w mnictwie późnorepublikańskim, ściślej mówiąc na monetach emitowanych w 1 poł. I w. p.n.e. W latach 76—74 p.n.e. Gnejusz Korneliusz Lentulus Marcellinus emituje w Hiszpanii denary, na których widnieje głowa brodatego starca o długich włosach związanych przepaską lub diademem. W tle, z tyłu głowy znajduje się berło. Moneta jest opatrzona inskrypcją: G(enius) P(opuli) R(omani)¹⁸ (ryc. 5). Jest kwestią dyskusyjną, czy denar Publiusza Korneliusza Lentulusa z 74, czy 72 r. p.n.e. (ryc. 6), ukazujący brodatego starca siedzącego na *sella curulis*, trzymającego w prawej ręce róg obfitości, a w lewej berło, wspierającego stopę na globie i wieńczonego przez leącą Wiktorię, wyobraża *Genius Populi Romani* gdyż brak legendy uniemożliwia pewną interpretację¹⁹.

Niekiedy, przez analogię z późniejszymi o blisko 170 lat monetami, dopatruje się

¹⁷ Rzeźby z tego przyczółka znajdują się w Muzeum Archeologicznym we Florencji i są datowane na 170—155 r. p.n.e. Por. L. Banti, *Luni*, Florencja 1937, s. 46—47; E. Rink, *Die bildlichen Darstellungen...*, s. 52, nr 1; H. Kunckel, *Der römische Genius...*, s. 33, przyp. 72, krytykuje powyższą interpretację.

¹⁸ Por. H.A. Grueber, *Coins of the Roman Republic in the British Museum* (cyt. dalej Grueber, BMCRR), Londyn 1910, II, s. 358, nr 52, tabl. 100; E.A. Sydenham, *The Coinage of the Roman Republic* (cyt. dalej Sydenham, CRR), Londyn 1952, nr 752, tabl. 21; Kunckel, *Der römische Genius...*, s. 14 i 116, nr 1, tabl. 1,1.

¹⁹ Por. Grueber, BMCRR, I, s. 406, nr 3329, tabl. 42,3; Sydenham, CRR, nr 791, tabl. 22 — uważają wizerunek za personifikację *Genius Populi Romani*. Kunckel, *Der römische Genius...*, s. 15 i 122, nr 1, wątpi w tę identyfikację.

6. Moneta P. Korneliusza Lentulusa z 74—72 r. p.n.e. (wg Sutherland, *Monnaies romaines...*, ryc. 126)

uosobienia Geniusza Ludu Rzymskiego w wyobrażeniach na denarach Publiusza Korneliusza Lentulusa Marcellusa F., z lat 96/94—89 p.n.e. emitowanych w Rzymie. Ukazują one młodzieńca wieńczącego Romę, ubranego w płaszcz, dzierżącego w lewej ręce róg obfitości, a w prawej wieniec trzymany nad głową bogini²⁰. Brak inskrypcji nie zezwala na jednoznaczne określenie znaczenia postaci, wydaje się jednak, że na tle mennictwa republikańskiego, w którym *Genius Populi Romani* jest dostojnym starcem, wyobrażenie takie jest absolutnie wykluczone. W tym okresie bóstwo to jest wzorowane na greckich, klasycznych wyobrażeniach Zeusa czy Demosu, dlatego też trudno w tym wypadku mówić o personifikacji Geniusza Ludu Rzymskiego. Jest sprawą niezmiernie ciekawą, że personifikacje Geniusza Ludu w I w. p.n.e. występują tylko na monetach *Gens Cornelia*, w którym istniał specjalny kult tego bóstwa²¹. Warto również nadmienić, że kult Geniuszy poszczególnych narodów, ludów czy krain był chyba dość powszechny w I w. p.n.e., skoro Kwintus Metellus Scypion (znów *Gens Cornelia*!) emituje w Afryce w latach 47—46 p.n.e. denary z wizerunkiem lwiogłowej bogini Sechmet opatrzone legendą: *G(enius) T(errae) A(fricae)*²², a w 43 r. p.n.e. Gajusz Antoniusz wybija denar z popiersiem mężczyzny w kausii na głowie, które najprawdopodobniej jest uosobieniem Geniusza Macedonii²³.

Od czasów Nerona oraz wojen toczonych po jego śmierci postać Geniusza Ludu Rzymskiego pojawia się nieprzerwanie na monetach różnych ośrodków, aż po IV w.

²⁰ Por. Grueber, BMCRR, I, s. 233, nr 1705; Sydenham, CRR, nr 604—605, tabl. 19.

²¹ Por. H. Mattingly, *Roman Coins from the Earliest Times to the Fall of the Western Empire*, Londyn 1967 (2 wyd.), s. 66.

²² Por. Sydenham, CRR, s. 472, nr 464, 4; J.A. Ostrowski, *Les personifications...*, s. 82 (AFRICA 3).

²³ Por. Grueber, BMCRR, II, s. 470, nr 37, tabl. 111, 2; Sydenham, RRC, s. 426, nr 484,1; J.A. Ostrowski, *Les personifications...*, s. 184 (MACEDONIA 1), tabl. XXVIII.

7. Moneta Dioklecjana z 297 r. n.e. Mennica londyńska (wg Sutherland, *Monnaies romaines...*, ryc. 513)

8. Reliefy z archiwolty łuku Tytusa w Rzymie (wg Kunckel, *Römische Genius...*, tabl. 17,1—2)

9. Fragment reliefu z przejścia w łuku Tytusa w Rzymie (wg Kunckel, *Römische Genius...*, tabl. 48,5)

na greckich rzeźbach IV w. p.n.e. i czasów hellenistycznych.

Podobne rozróżnienie jest widoczne w oficjalnej, „państwowej” płaskorzeźbie. Na zworniku archiwolty Łuku Tytusa jest ukazany młodzieńczy *Genius Populi Romani* (ryc. 8), a w przejściu tegoż Łuku (scena z cesarzem na kwadrydze) przygląda się orszakowi triumfalnemu (ryc. 9)²⁴. Słynne reliefy z Palazzo della Cancelleria, pochodzące z okresu rządów Domicjana, ukazują i brodatą postać Senatu, i młodzieńca symbolizującego Lud Rzymski (ryc. 10)²⁵. Na Łuku Trajana w Benewencie (fasada

n.e.²⁴ W przeciwieństwie jednak do okresu republikańskiego, personifikacja ta w czasach cesarstwa jest wyobrażana jako młodzieniec o długich włosach, trzymający róg obfitości (ryc. 7). Często jest on równocześnie uosobieniem *Geniusza Cesarza* (*Genius Augusti*, *Genius Imperatori*), o czym m.in. świadczą monety z wizerunkiem cesarza i legendą *Genius Populi Romani*²⁵. Cesarz, zgodnie z panującymi w tym czasie poglądami, jest utożsamiany z bóstwem opiekuńczym, „geniuszem” całego narodu. Dokonuje się wtedy także charakterystyczne rozróżnienie dwóch personifikacji: Senatu i Ludu. Pierwszy (zgodnie zresztą z etymologią) jest przedstawiany jako brodaty starzec, ukazany w konwencji greckiej sztuki V w. p.n.e. Drugi to młodzieniec z rogiem obfitości (symbolizującym dobrodziejstwa władzy rzymskiej), wzorowa-

²⁴ Por. zestawienie zamieszczone w pracy H. Kunckel, *Der römische Genius...*, s. 116—124.

²⁵ Por. E. Rink, *Die bildlichen Darstellungen...*, s. 44—47.

²⁶ Por. M. Pfanner, *Der Titusbogen*, Moguncja 1983, s. 67—71, tabl. 48, 5 i 53,1 (reliefy z przejścia), tabl. 77,1 i 78,1; Kunckel, *Der römische Genius...*, s. 79, nr P 7 i P 8, tabl. 17, 1—2 i 19, 2.

²⁷ Por. F. Magi, *I rilievi flavi del Palazzo della Cancelleria*, Rzym 1945, s. 77, tabl. I, XVI, XXII; A. Sadurska, *Archeologia starożytnego Rzymu. Okres Cesarstwa*, Warszawa 1980, s. 143, il. 107; Kunckel, *Der römische Genius...*, s. 79, nr P 9, tabl. 20, 1 i 21, 4.

10. Relieף z Palazzo della Cancelleria (*adventus* i *profectio* Domicjana) (wg Kunckel, *Römische Genitus...*, tabl. 20)

11. Relief z łuku Trajana w Benewencie (wg Kunckel, *Römische Genius...*, tabl. 22,1)

od strony miasta) widnieją także obydwie postacie, odpowiednio rozróżnione (ryc. 11)²⁸. Podobnie dzieje się na wzniesionym w okresie panowania Septymiusza Sewera Łuku Srebrników (Arco dei Argentarii) przy Forum Boarium w Rzymie²⁹.

Oprócz monet i reliefów „państwowych”, personifikacje Geniusza Ludu występują także na zabytkach rzemiosła artystycznego, przede wszystkim w formie małych figurek brązowych pełniących te same funkcje co figurki Geniuszy innych kategorii³⁰. Spotykamy go także na srebrnej wazie z czasów Augusta, odnalezionej w Boscoreale, na której towarzyszy on bogini Romie³¹, pełni więc funkcję propagandową, tak jak inne personifikacje na naczyniach odkrytych w tym samym skarbie³².

Jest dość charakterystyczne, że w sztuce greckiej personifikacje Demosu, występujące mniej więcej przez okres jednego stulecia, tworzą dość zwartą grupę pojawia-

²⁸ Por. F.J. Hassel, *Der Trajansbogen in Benevent. Ein Bauwerk des römischen Senates*, Moguncja 1966, s. 13, tabl. 7,1; Kunckel, *Der römische Genius...*, s. 80, nr P 11, tabl. 22,1; E. Simon, *Die Götter am Trajansbogen zu Benevent*, Moguncja 1980, s. 1—17, tabl. 6,1 (także Senat).

²⁹ Por. Kunckel, *Der Römische Genius...*, s. 80, nr P 14, tabl. 24,2,3.

³⁰ Por. Kunckel, *Der römische Genius...*, s. 79—80, nr P 2—P 6.

³¹ Por. A. Héron de Villefosse, *Le trésor de Boscoreale*, [w:] *Monuments et Mémoires*, Fondation Piot 5, 1899, s. 134, nr 103; Kunckel, *Der Römische Genius...*, s. 79, nr P 1, tabl. 13,1.

³² Por. personifikacja Afryki na naczyniu srebrnym z tegoż skarbu; J.A. Ostrowski, *Les personnifications...*, s. 50 (AFRICA 57).

jąca na specyficznej kategorii obiektów — reliefach zdobiących traktaty państwowe. Może to świadczyć o randze, jaką Ateńczycy przywiązywali do tego typu wizerunków. W Rzymie, pełniąc tę samą co i w Grecji funkcję elementu propagandy politycznej, personifikacje *Genius Populi Romani* występują przede wszystkim na monetach (stanowiących jak wiadomo najlepszy środek wizualnej propagandy państwowej) oraz na reliefach wchodzących w domenę sztuki oficjalnej. Jednak ich występowanie obok takich Geniuszy jak Senatu czy Cesarstwa świadczy o znacznie mniejszej wadze przywiązywanej przez Rzymian do uosobień Ludu, który (czy to w okresie późnorepublikańskim, czy w okresie cesarstwa) nie miał tego znaczenia co w Atenach i był tylko narzędziem, a zarazem i wygodnym symbolem w rękach imperatorów, szermujących często ideami republikańskimi i głoszącymi hasła szczęścia Ludu.

DEMOS AND GENIUS POPULI ROMANI IN ANCIENT ART

Summary

The personifications of the People, so essential for the political propaganda of Greek polis in the 4th century BC are relatively rare in art. We find them mostly in relief on stelae inscribed with texts of treaties between city-states. In Rome the image of the People or the Senate, playing a parallel role to their counterpart in Greece, appear mainly on coins or in some instances on reliefs from triumphal arches.